

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

יום כיפור, תשס"ח
מספר 722

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

תשובה של ראש השנה ותשובה של יום הכיפורים

עיון בהלכות ראש השנה מורה על התייחסות כפולה לחג זה. מחד גיסא מדובר ביום הדין ובראשון לעשרת ימי תשובה, ומאידך גיסא מדובר במועד הנמנה ברשימת חגי התורה ללא אזכור של דין או של כפרה כפי שמוזכר, למשל, ביום הכיפורים. הדואליות הזאת מופיעה בכמה הלכות, ולדוגמה נביא את סימן תקצ"ז מטור או"ח, הדין באיסור התענית בר"ה:

ואוכלין ושותין ושמתין ואין להתענות בו כלל. ורב נטרונאי ז"ל כתב: ביום א' של ר"ה אי אפשר לישב בו בתענית משום דמדאורייתא הוא, אבל ב"ט שני ושבת לית בהוא קושיא, משום דעשרה ימים אינן משונין מכל ימות השנה. לפיכך נהגו רבותינו לישב בהן בתענית בין בחול בין בשבת. להלכה נתקבלה דעתם של הסוברים שר"ה יום חג, אף שהוא נחשב גם לראשון מעשרת ימי התשובה.¹ מה גרם שאופיו של ראש השנה כחג גבר על אופיו כיום הדין וכראשון לעשרת ימי תשובה? ננסה לענות על שאלה זו על ידי שנבחן את תהליכי התשובה.

א. תשובה על חטא

לכאורה, מהות התשובה היא בקשת סליחה על חטא שנעשה. החוטא ישוב ממעשיו הרעים, וה' הרחמן יסלח. מכאן שהתשובה רלוונטית רק לאדם החוטא. התשובה מאפשרת לחוטא לשנות למפרע את סיפור חייו, שלא כבמציאות. זהו תהליך שאין בו כל היגיון, כדברי חז"ל בירושלמי (מסכת מכות פ"ב ה"ו דף לא טור ד):
אמר רבי פינחס: 'טוב וישר' למה הוא טוב שהוא ישר, ולמה הוא ישר שהוא טוב. 'על כן יורה חטאים בדרך' שמורה דרך תשובה. שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם 'חטאים תרדף רעה'. שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו? אמרה להן 'הנפש החוטאת היא תמות'. שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו? אמר להן יעשה תשובה ויתכפר לו, היינו דכתיב 'על כן יורה חטאים בדרך' יורה לחטאים דרך לעשות תשובה.

יש בתשובה אלמנט לא נתפס, אולי אפילו אלמנט ניסי. התשובה אינה מתקבלת על הדעת (שאלו לחכמה) ולא על המסורת (שאלו לנבואה). התשובה מתבססת רק על האמונה בקב"ה ההופך את עברו של החוטא. וכפי שמוצאים אנו במסכת יומא פו ע"ב: "גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות.
גם הרמב"ם מציין בהלכות תשובה (פ"ז ה"ו) את המהפך שעובר החוטא השב בתשובה: "אמש היה זה שנאוי לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד".

ב. תשובה של עלייה וקידום

בצד התשובה על החטא מוצאים בדברי חז"ל דיון בסוג אחר של תשובה: תשובה המתארת תהליך של התקדמות והגעה למדרגה אישית גבוהה יותר. תפקידו של האדם, גם אם לא חטא, לשאוף ולהתקרב לבוראו.

¹ תפיסת ר"ה כחג ולא כיום של עינוי וכפרה מתבטא בעוד כמה הלכות ומנהגים. לדוגמה, סימן תקצ"ח בשו"ע או"ח, שבו נדונה השאלה אם לומר צדקתך צדק בר"ה שחל בשבת. המקור לשאלה הוא אם ר"ה נחשב יום דין שבו ראוי לומר צו"צ, או שמא חג הוא, ויש להימנע מלומר זאת כיום שאין אומרים בו תחנון השקול כצו"צ. עוד דוגמה מביא הרב טוקצ'ינסקי בלוח מנהגי ארץ ישראל, המורה לומר בקידוש של יום את הפסוקים הנאמרים בחגים, "וידבר משה", לעומת מנהג בני אשכנז לומר את הפסוק מתהילים "תקעו בחודש שופר".

כל אדם יכול להמשיך ולעלות בהר ה', בין שחטא בין שהיה נקי מחטא.² ומדוע נקרא תהליך הטיפוס הזה 'תשובה'? חז"ל רצו להדגיש את הפוטנציאל הקיים בכל אדם להמשיך ולעלות ולטפס בהר ה', גם אם לא קדם לכך כל חטא. חז"ל מדגישים זאת במסכת נדה ל ע"ב:

ואין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותן הימים, שנאמר (איוב כט: ב) 'מי יתנני כירחי קדם כימי א-לוה ישמרני', ואיזהו ימים שיש בהם ירחים ואין בהם שנים – הוי אומר אלו ירחי לידה. **ומלמדן אותו כל התורה כולה**, שנאמר (מש' ד: ד) 'וירני ויאמר לי יתמך דברי לבך, שמור מצותי וחי', ואומר (איוב כט: ד) 'בסוד א-לוה עלי אהלי'... **וכיון שבא לאויר העולם – בא מלאך וסטרו על פיו, ומשכחו כל התורה כולה**, שנאמר (בר' ד: ז) 'לפתח חטאת רבץ'. ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו... ואומרים לו תהי צדיק ואל תהי רשע, ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה – היה בעיניך כרשע. והוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים, ונשמה שנתן בך טהורה היא, אם אתה משמרה בטהרה – מוטב, ואם לאו – הריני נוטלה ממך.

הצגה זו של נפילת האדם בעת לידתו קוראת לאדם לנסות בכל עת לשוב למדרגה הראשונית והגבוהה; למדרגתו המקורית שבה היה לפני צאתו לאוויר העולם.

תשובה של ראש השנה ותשובה של יום הכיפורים

אם כן, מצאנו שני תהליכים המכונים על ידנו 'תשובה', אף שאין הם שווים ואין הם באים ממקור אחד. התשובה הראשונה היא תשובה שלאחר חטא, ומטרתה לבקש מחילתו וכפרתו של הא-ל החנון והמרכה לסלוח. התשובה השנייה היא תהליך ראשוני שבו מחויב כל אדם בכל מצב, הן החוטא הן הצדיק. **זהו תהליך של שיבה למקורות המתבטא בדבקות עילאית בקב"ה על ידי קיום מצוותיו.**

על פי חלוקה זו נוכל לייחס את שני סוגי התשובה לראש השנה וליום הכיפורים. את ר"ה הנחשב חג נגדיר יום של התשובה במובנה השני: **חג מימוש הפוטנציאל**, כלומר אין ר"ה יום של כפרת העוון. לכך יוחד יום הכיפורים, שכשמו כן הוא – יום של סליחה וכפרה. ר"ה הוא החג שבו אנו מכריזים על מלכותו של הקב"ה ועל חובתנו ויכולתנו להתקרב אליו ולהידבק בו. אנו כעבדי המלך שמחים ומודים על הזכות שניתנה לנו להיות עבדיו ובניו הקרובים. זאת זכות שמחויבות ענקית בצדה, אך עדיין היא מחייבת חגיגה, הצהרה על מלכותו של הקב"ה ושמחה הנובעת מכך. אבל יום הכיפורים הוא יום של עינוי, שבו מבקשים אנו סליחה וכפרה על חטאינו. על פי אבחנה זו נוכל להאיר באור חדש תהיות רבות שמקורן בערוב של שני סוגי התשובה המוזכרים. להדגמה נדון בשני נושאים הקשורים לר"ה ובאחד הקשור לתפילת העמידה של חול.

קריאת התורה בראש השנה

מקובל שעקידת יצחק נקראת בר"ה, כי ביום זה נפקדה שרה, וכדי שיקוים בנו 'ועקידת יצחק לזרעו ברחמים תזכור'. אך על פי הגדרת ר"ה כחג מימוש הפוטנציאל האנושי נבין שקריאת התורה בר"ה יש בה ממד נוסף. העקידה נקראת מאחר שהיא מסמלת יותר מכל פרשה אחרת את **הדבקות המרבית של אדם בבוראו**. העקידה היא סמל לדרגה הגבוהה ביותר שאלה יכול האדם לשאוף ולהגיע, ואין לה כל קשר לחטא ולכפרתו. על פי זה יבואר גם הפסוק "והא-להים נסה את אברהם" (בר' כב: א). מעשה העקידה נהפך לנס ולסמל, לשיאה של הדבקות. ממעשה זה עלינו ללמוד את החובה לשוב בתשובה במובנה השני, במובן של מיצוי הפוטנציאל.³

ציוריו של עזרא – "אכלו משמנים"

הגדרה זו של חג ר"ה תוכל גם להסביר את התיאור התמוה על ר"ה בספר עזרא. העם שמע את דברי התורה ביום ראש השנה והבין שכעס חוטא הוא חייב לבקש סליחה. בדרך כמעט ספונטאנית ביקש העם להתענות בו ביום כדי לקרב את הסליחה. אך עזרא ונחמיה דרשו מהעם להפסיק בכי ותענית ולהמירם בחגיגה ובמשלוח מנות (נחמ' ח: ט-יב). ההנמקה היא "כי חדות ה' היא מעֶזְכֶּם" (שם י). ר"ה מחייב שינוי יסודי בכל דרך החיים. אסור לעם להסתפק בבקשת מחילה על העוונות אלא עליו לשנות כיוון מחשבתי ומעשי כדי להידבק בשכינה ולשמוח בקרבת ה'. על העם להתאחד על ידי סיוע לזולת (שלחו מנות), ויחדיו להתקדם לקראת יישומה של הדבקות בקב"ה. ר"ה הוא היום המיועד לבצע את המהפך בדרך החשיבה וכך להביא להתקדמות האדם לייעודו, ומכאן הציוריו לשמוח בו. לתשובה מהסוג הראשון – התשובה על החטא, יגיע העם רק לאחר זמן.

סדר ברכות התשובה בתפילת עמידה

בתפילת עמידה של חול אנו מזכירים תשובה ומחילת החטא בשתי ברכות סמוכות זו לזו – שתי הברכות הראשונות שלאחר ברכת הבינה. אנו פותחים ב"השיבנו אבינו לתורתך וקרבתנו מלכנו לעבודתך והחזירנו

² הגדרה של סוגי תשובה מצויה כבר אצל הוגים רבים. נציין רק שניים מבין הוגי זמננו: הראי"ה קוק בספרו 'אורות התשובה' מבחין בשלושה מעגלים של תשובה, המעלים את האדם משלוש נפילות שחוה: א. נפילה ברמה הקוסמית, נפילת הבריאה הראשונית; ב. נפילת האדם הראשון בחטאו; ג. נפילת הפרט בחטאו האישי. גם הרב סולובייצ'יק מבחין בשני סוגים של תשובה: תשובה של כפרה, שבה פורש האדם מחטאו, ותשובה של טהרה, שבה משנה האדם את כל מערך חייו. עיינו בעל **התשובה** בעריכת פנחס פלאי במאמר הראשון "כפרה וטהרה".

³ כאן עסקנו רק בפרק על העקידה הנקרא ביום שני של ר"ה, אך אפשר להראות שגם קריאת הפרק על לידת יצחק וגירוש הגר ובנה יש בו דוגמה ומופת לדבקותו של אברהם בקב"ה ולמאמציו להידבק בו בכל עת.

בתשובה שלימה לפניך. וממשיכים בבקשת **"סלח לנו אבינו כי חטאנו"**. מה פשר כפילות זו? על פי האבחנה שלנו נוכל לומר שברכת 'השיבנו' אמורה בתשובה מהסוג השני – תשובה ללא חטא, תשובה של מימוש הפוטנציאל, תשובה שהיא הכמיהה לדבקות בה' יתברך. אנו מבקשים מהקב"ה הרוצה בתשובה שיסייע בידנו להידבק בו על ידי התקרבות לתורתו. רק לאחר בקשה זו אנו מבקשים את הסליחה על החטא – התשובה מהסוג הראשון, שעבורה מבקשים אנו **סלח לנו, מחל לנו, חנון המרבה לסלוח**.

אליעזר דניאל יסלזון

יו"ר הנהלת המכון הגבוה לתורה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע